



Олена ЗАВАЛЬНЮК

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики фізичного
виховання Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Ключові слова: людина, освіта, культура, спорт, спортивна діяльність, виховання, патріотизм.

*Як одна з важливих сфер суспільства спорт несе на собі тягар при-
таманних йому проблем. Особливо відчутними серед них є питання
комерціалізації і політизації спор-
тивної діяльності. Водночас су-
часний спорт є потужним засобом
пропаганди, яка маніпулює почут-
тями спортсменів і вболівальників.*

*Тому в спортсменів важливо вихо-
вувати не тільки міцний змагаль-
ний дух, але й високі моральні якос-
ті. З огляду на це на особливу ува-
гу заслуговує формування у них по-
чуття патріотизму, совісті, людя-
ності, власної гідності. Це завдан-
ня може бути успішно реалізоване
лише за умови системного розвитку
спортивної галузі в нашій державі.*

УДК 37.035.6:796.011.1

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В СТРУКТУРІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

© Завальнюк О., 2015



к невід’ємна складова суспільства спорт є віддзеркаленням його проблем. Позначаються вони й на ролі фізичної культури та спорту у патріотичному вихованні молоді. Посткризовий формат сучасного суспільства впливає на функціонування спорту і визначає його «больові точки». До об’єктивних чинників, які впливають на соціокультурну цінність спорту, належать не тільки внутрішні, пов’язані з власне спортом, але й зовнішні, що знаходяться поза сферою спорту. Мається на увазі загальна соціально-економічна, політична, культурна ситуація, яка існує в суспільстві, система прийнятих у ньому цінностей, норм і зразків поведінки, морального й матеріального заохочення певних вчинків. Значною проблемою сьогодення спорту є процеси комерціалізації спорту. Насправді багато негативних явищ у сфері спорту пов’язані з такими процесами, як професіоналізація й комерціалізація, які сьогодні є досить поширеними. До числа важливих факторів, що створюють умови для конфліктів у спорті, можна віднести й процес, який К. Хейніла називає процесом «тота-

літаризації національних спортивних систем» [1, с. 268].

Крім комерціалізації спорту, відчуваться і процеси щодо його політизації, але це об'єктивний чинник розвитку спорту і, наприклад, олімпійського руху. На сьогодні є певні суперечності щодо ідеалів олімпійського руху, що виникли й об'єктивно існували в далекі античні часи, та процесом його політизації/націоналізації. Основи сучасної системи виховання (зокрема і фізичного) були розроблені ще в часи Стародавньої Греції. Еллінська система виховання й освіти поєднувала в собі три рівні частини – інтелектуальну, музичну й фізичну та передбачала всебічний розвиток особистості. Підтвердженням її ефективності може служити той факт, що вже в V ст. до н. е. мешканці Афін пишалися тим, що серед них не було неосвічених. На процес розвитку Стародавньої Греції (і особливо її системи виховання) великий вплив здійснював найважливіший елемент її буття й культури – агоністика – принцип змагальності, реалізований у різних сферах життєдіяльності (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращого результату, визнання, прославлення сфер діяльності, примноження особистого престижу й слави міст-держав.

Глибоко укорінений змагальний дух греків часто проявлявся у формі різних конкурсів. Вони були дієвим чинником прогресу Стародавньої Греції, забезпечуючи появу унікальних творів мистецтва. Воїни, музиканти, поети, художники, скульптори, філософи й оратори змагалися за звання «олімпіоніка» і можливість бути нагородженим вінком з маслинових гілок – це дозволяло здобути прихильність богів, повагу співвітчизників тощо. Античні Олімпійські ігри поєднували водночас спортивні змагання, військову підготовку, релігію, виховання, культуру й політику [4, с. 188].

Генеza сучасного спорту відповідно відмінна від античного. Його поява пов'язана з розвитком буржуазної міської культури, а витоки знаходяться не в потребі фізичного вдосконалення і не в традиційних формах

свят, а в необхідності заповнення вільного часу. Але остаточно втілити ідею відродження Олімпійських ігор вдалося суспільному діячеві й педагогу П'єру де Кубертену. Він заклав в основу сучасних Ігор фундаментальні цінності, що мали місце в античні часи і які знайшли своє відображення в концепції олімпізму. Вивчення впливу рухової активності й спорту на здоров'я, культуру, виховання дітей і молоді в різних країнах дозволило П. де Кубертену сформулювати відповідне ставлення до олімпійського спорту як засобу виховання підростаючого покоління. Він вважав, що олімпізм поєднує спорт із культурою й освітою завдяки своєму вираженому гуманістичному потенціалу, служить ідеологічною й моральною основою процесу виховання підростаючого покоління, і тим самим передбачив появу олімпійської освіти. Слід зазначити, що основи олімпійської освіти були закладені П. Кубертенем ще в роботі «Спортивна педагогіка» (1919), а сам термін «Olimpic education» почав використовуватись у другій половині XX століття. Згодом була введена в навчальний процес ВНЗ відповідна дисципліна. Ідея гармонійного розвитку людини стала головною цінністю олімпізму [10, с. 336]. Надалі відбувався процес створення національних систем фізичного виховання та Національних Олімпійських Комітетів (НОК) на основі втілення у життя гуманістичних принципів спортивного руху за допомогою застосування в державах спеціальних програм. Поступово з трансформацією традиційної дипломатії і збільшенням впливу неурядових акторів на світовій арені спорт став реальною політичною силою і займав окреме місце в міжнародних відносинах.

Слід наголосити, що існують думки й стосовно того, що сучасний спорт завдає шкоди співпраці, формує порочне розділення людей на переможців і тих, що програли, призводить до розвитку багатьох негативних якостей особистості, таких, наприклад, як егоїзм, агресивність, заздрість, прагнення перемогти за всяку ціну, навіть за рахунок здоров'я, порушення етичних

норм тощо. Посилаються і на те, що спортивні поєдинки породжують націоналізм і шовінізм, служать проявом «агресивних інстинктів індивіда», свідчать про «патологію особи», що спортсмен виступає як слухняне знаряддя маніпуляції і знаходиться в стані «відчуження» і таке ін. Сюди можна віднести книгу під назвою «Війна без зброї», яку Гудхард Філіп і Крістофер Чагавей написали про міжнародний спорт, а також оцінка спорту колишнім президентом США Рейганом, який заявив в одному з виступів: «Спорт – це вираження ненависті один до одного. Це остання можливість, яку наша цивілізація надає двом людям для фізичної агресії. Спорт – найбільш близька до війни сфера людської діяльності» [5].

Американський філософ і психолог Е. Фромм піддав різкій критиці Олімпійські ігри як вищу форму сучасних спортивних змагань. Він писав, наприклад, з цього приводу: «Подивіться, який божевільний націоналізм об'єднує людей, що стежать за ходом сучасних Олімпійських ігор, які нібито служать справі миру. Насправді, популярність Олімпійських ігор – це символічний образ західного язичництва. Вони прославляють язичницького героя: переможця, найсильнішого, найнаполегливішого, і при цьому не помічають грізної суміші бізнесу і реклами, таких характерних для сучасної імітації тих Олімпійських ігор, які проводилися в Стародавній Греції» [12]. Проккоп розглядав Олімпійські ігри і спорт взагалі як «капіталістично деформовану форму гри» [2].

Дійсно, геополітична ситуація у світі у ХХ ст. вплинула і на процес політизації спорту в контексті олімпійського руху та використання спорту з метою маніпуляції патріотичними почуттями людей. Спортсмени відіграють не менш значну роль у представництві своєї держави серед світового співтовариства, ніж політики чи дипломати. Спорт завжди був пов'язаний із політичним життям країни. Незважаючи на принципи, проголошені у Хартії Міжнародного олімпійського комітету, спортивні змагання були ареною не тільки пере-

вірок на міцність найкращих атлетів світу, але й майданчиком певних політичних демонстрацій. Мабуть, найяскравіше це можна побачити в період «холодної війни» на прикладі суперництва США та СРСР.

Спортивні змагання ставали справжнім полем битви для радянських та західних спортсменів, які повинні були відстоювати честь своєї держави та просто не мали права програвати. У період з 1950-х до 1980-х років зустрічі американських до радянських спортсменів ставали центральною подією змагань найвищих рівнів. На чемпіонати відряджалися найкращі атлети, які проходили на батьківщині спеціальну підготовку, фізичну та нерідко й фармакологічну. Таким чином, Олімпіади періоду «холодної війни» перетворювалися на справжні війни [7]. Поступово спорт уже використовували і з метою маніпуляції патріотичними почуттями людей. Але якщо в період «холодної війни» це робили з причин боротьби ідеологій, то зараз – унаслідок комерціалізації спорту і бажанням заробити на ньому.

Завершення «холодної війни» розпочало етап відновлення толерантності та єднання у спорті. Політика переставала грати визначальну роль у світових змаганнях усіх рівнів. Спорт не перестав бути одним з інструментів ідеології, проте мотивація спортсменів дещо змінилася. Як уже зазначалося, на перший план повернулися високі гонорари та поняття престижу. Звичайно, патріотизм не втратив своєї актуальності, але запал ентузіазму тепер був змінений пошуками вигоди. Спорт ставав більш вільним, комерційним та космополітичним.

Але політизація спортивних заходів і маніпуляція патріотичними почуттями людей сьогодні перейшли в русло взаємовідношень країн, які зовсім нещодавно були однією державою (СРСР, Югославія). Особливо гострими є взаємовідносини, і тим більше на спортивному рівні, між Україною і Росією. Ажіотаж спортивний завжди підігривається патріотичними настроями людей, чи то футбольний матч, чи боксерський поєдинок. Наприклад, поєди-

нок росіянина О. Поветкіна з українцем В. Кличко в Москві 2013 р. був використаний як засіб нагнітання недовіри та ворожості. Російські ЗМІ порівнювали Олександра з ведмедем, приписували йому фантастичні вольові якості, але, на жаль, цього мало для перемоги в бою з Кличком. Коли ведмідь гарчить і йде на тебе, головне – не злякатися і виставити рогатину, звір сам напореться й уб'є себе власною вагою [11]. Коли ж рефері підняв догори руку українця, весь зал засвистів. Кличко вирішив подякувати уболівальникам за підтримку, але ще більше був заглушений улюлюканням. До того ж його не було в кадрі, коли велася трансляція, голос був приглушений звукорежисерами, а слова подяки заглушив свист на стадіоні. Варто зазначити, що під час виконання українського гімну перед боем камерою жодного разу не показала спорткомплекс з прихильниками Кличка і українськими прапорами, не дала жодного крупного плану українського боксера. Після бою вже українці познущалися над «Руським вітазем» у «фотожабах» в Інтернеті [8].

Отже, спорт стає потужною машиною пропаганди, яка маніпулює почуттями (зокрема і патріотичними) звичайних уболівальників. Гучні перемоги затьмарюють соціально-економічні й політичні проблеми (і це ще можна використовувати, підігриваючи ейфорію), а ось поразки, навпаки, гіперболізують. Це використовують політики в своїх цілях для нагнітання ворожості, але всі його функції щодо оздоровлення суспільства та нації як фізично, так і «духовно» не повинні відходити на другий план. Держава мусить сформулювати чітку стратегію розвитку спорту та основні напрями підвищення ефективності патріотично-виховної функції спорту.

Сучасне виховання має відігравати впереджальну роль у демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припинення морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом

громадянського миру і злагоди в суспільстві. З огляду на це діяльність всіх інститутів соціалізації мусить будуватися так, щоб сприяти ставленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації та гуманізації відносин між нею та довкіллям. Національно-патріотичне виховання на основі спорту та фізичної культури є істотною частиною загального процесу виховання, яке в державному масштабі має пріоритетне значення, оскільки дозволяє виховати нову генерацію для своєї країни. Але важливо ретельно підбирати методи і способи здійснення впливу в національно-патріотичному напрямі.

Сучасний етап розвитку України особливо потребує від органів державної влади та суспільних інституцій здійснення системних заходів, спрямованих на розвиток спорту як національно-патріотичного виховання молоді. Перший напрям – це підвищувати рівень спортивної зайнятості громадян України. З кожним роком незалежності України її громадяни все менше займаються спортом. Як свідчать останні дані моніторингу, лише троє зі 100 громадян України виявляють достатню активність рухів для зміцнення здоров'я, ще 6% займаються спортом помірно, у 30% – низька рухова активність. Вражає те, що більш ніж половина українців за останній рік жодного разу не долучалася до спортивних занять. Тим часом в опитуванні майже три чверті українців зізналися, що люблять спорт і виявляють до нього великий інтерес. Тобто наявний казус: більшість спорт любить, і більшість ним не займається [6, с. 87]. На сьогодні за показниками спортивної зайнятості Україна істотно поступається не тільки світовим лідерам спорту – Японії, Канаді, Фінляндії, Німеччині, а й своїм сусідам – Польщі, Угорщині, Чехії та ін. Без «масового» заняття спортом не можна говорити про якість патріотично-виховну його функцію. Державі необхідно створити всі умови і достатнє фінансування занять спортом громадянами України будь-якої вікової категорії. Зараз у державі з'явилися програми з розвитку спорту, затверджені на державному, облас-

ному, місцевому рівнях. Ці програми передбачають будівництво нової інфраструктури – це великий крок уперед. Якщо оцінювати ситуацію в масовому спорті, то системну кризу подолати не вдалося. Залучення до спорту більшості українців залишається нагальним питанням.

Другий напрям – державна підтримка патріотичного виховання особистості у процесі фізкультурно-масової роботи в загальноосвітніх школах та навчальних закладах країни через проведення різноманітних спортивно-патріотичних заходів. Такий стан галузі пояснюється насамперед тим, що у програмному забезпеченні шкіл та вищих навчальних закладів з навчально-виховної роботи не передбачено патріотичне виховання молоді у процесі фізкультурно-масової роботи. Також у школах не враховуються вчителями фізичної культури виховні можливості позакласної фізкультурно-масової роботи у формуванні особистісних якостей учнів, у результаті чого виховний процес відбувається без їхньої активної участі.

Третій напрям – створення нормативно-правової бази для розвитку спорту в країні, де зосереджувалася б увага і на його патріотично-виховній функції. Наразі потрібне прийняття Закону України «Про фізичну культуру і спорт (нова редакція)», адже Закон України «Про фізичну культуру і спорт» був прийнятий ще в 1993 р. [3]. Незважаючи на те, що в нього сім разів вносилися зміни та доповнення, він не дає відповіді на багато викликів сьогодення, зокрема щодо патріотично-виховної функції спорту. Протягом чотирьох років група наукових співробітників та фахівців Міністерства, громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування працювали над новою редакцією цього Закону. У підготовленому законопроекті міститься визначення основних термінів, а також перелічені повноваження центральних і місцевих органів виконавчої влади, визначений правовий статус суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, врегульовані ключові питання організаційного, матеріально-технічного,

кадрового, наукового й інформаційно-пропагандистського забезпечення розвитку фізичної культури і спорту.

27 жовтня 2009 р. спільним наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Міноборони, Мінкультури та Міносвіти № 3754/981/538/49 було затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання молоді в рамках державної цільової програми «Молодь України на 2009–2015 роки». Її мета полягає у вихованні молоді людини як патріота своєї країни, готового самовіддано розбудувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати власні права та обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури [9, с. 69]. Дійсно завданням програми є утвердження патріотизму, духовності, моральності та формування загальнолюдських цінностей і пропаганда та формування здорового способу життя. Тому державі слід приділити більше уваги виконанню цих завдань.

Патріотично-виховна функція спорту буде діяти тільки за умов системного розвитку спортивної галузі в державі. А проблемне поле сучасного спорту охоплює такі його характеристики, як професіоналізація, комерціалізація, політизація, монополізація, девіація спорту, ринковий механізм здійснення спортивних заходів і діяльності. Низьким є рівень ефективності державного регулювання спортивної галузі в Україні, а його фінансова підтримка з боку держави є недостатньою. Проблемою є також занепад розвитку масового, дитячого та юнацького спорту, недостатня його спрямованість на набуття людиною необхідних фізичних якостей та глибоких громадянських почуттів для успішної підготовки до трудової, військової й громадської діяльності. Вирішення цього комплексу проблем повинно сприяти вихованню патріотичних почуттів особистості в контексті її спортивного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацунов С. М.** Соціальне буття спорту: український контекст / С. М. Бацунов // Гілея : науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 57. – С. 268–271.
2. **Бацунов С. М.** Спорт в системі цінностей: теоретичний аналіз [Електронний ресурс] / С. М. Бацунов // Нова парадигма: Філософія. Політологія. Соціологія. – К. : НПУ, 2007. – Вип. 62. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Sprr/2006_1/batsunov.pdf
3. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [Електронний ресурс] // Сторінка офіційного веб-сайту Верховної Ради України. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. **Матвеев С.** Ідеї олімпізму в процесі виховання дітей і молоді / С. Матвеев, Я. Щербашин // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Львів : НВФ «Українські технології», 2008. – Вип. 12, т. 1. – С. 187–192.
5. **Помаз В. А.** Системне уявлення про поширення сучасного спорту як способу буття людини [Електронний ресурс] / Помаз В. А., Дейнеко С. М., Бойко О. О. та ін.] // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – Вип. 86. – URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/2011_86_1/Pomaz.pdf
6. **Сітнікова Н. С.** Розвиток спорту як один із пріоритетних напрямів державної політики / Н. С. Сітнікова // Держава та регіони. Серія : Державне управління. – 2012. – № 4. – С. 87–90.
7. **Терещенко О. Р.** «Холодна війна» та протистояння наддержав у галузі спорту [Електронний ресурс] / О. Р. Терещенко. – URL : http://sites.znu.edu.ua/eurointegration/Zbirka/5_tereschenko.pdf
8. Українці позналися над «Руським вітазем» у «фотожабах» [Електронний ресурс] – URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/6/6999391/>
9. **Чупрій Л. В.** Патріотичне виховання молоді в контексті забезпечення гуманітарної безпеки держави / Л. В. Чупрій // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2. – С. 67–72.
10. **Щербашин Я. С.** Олімпійська освіта та процес виховання дітей і молоді / Я. С. Щербашин // Молода спортивна наука України. – Львів : НВФ «Українські технології», 2009. – Вип. 13, т. 1. – С. 335–339.
11. 139 в голову. Что написали российские СМИ о бое Кличко – Поветкин [Электронный ресурс] – URL : http://news.liga.net/articles/sport/907005-139_v_golovu_chno_pishut_rossiyskie_smi_o_boe_klichko_povetkin.htm
12. **Фромм Э.** Величие и ограниченность теории Фрейда / Э. Фромм. – М. : Изд-во АСТ, 2000. – 448 с.

REFERENCES

1. **Batsunov S.M.** Social being of sport: Ukrainian context / S.M. Batsunov // Gileya: naukovyi visnyk. – K.: VIR UAN, 2012. – Vyp. 57. – P. 268-271.
2. **Batsunov S.M.** Sport in the system of values: theoretical analysis [Electronic resource] / S.M. Batsunov // Nova Paradigma: Filosofii. Politologii. Sotsiologii. – K.: NPU, 2007. – Vyp. 62. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Sprr/2006_1/batsunov.pdf
3. The Law of Ukraine "About physical culture and Sport" [Electronic resource] // Storinka ofitsiinoho webside Verkhovna Rada Ukrainy. – URL : <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. **Matveev S.** Ideas of olimpizm in process of training children and youth / S. Matveev, Ya. Shcherbashyn // Moloda sportyvna nauka Ukrainy: Zb. nauk. prats z haluzi fizychnoi kultury i sportu. – Lviv : NVF "Ukrainski tekhnologii", 2008. – Vyp. 12, Vol. 1. – P. 187-192.
5. **Pomaz V.A.** Systemic view about sports spreading as a way of person's being [Electronic resource] / Pomaz V.A., Deyneko S.M., Boyko O. that in.] // Visnyk Chernihivskoho natsionalnogo pedahogichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky. Fizychno vikhovannia ta sport. – Chernihiv: CHNPU, 2011. – Vyp. 86. – URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/2011_86_1/Pomaz.pdf
6. **Sitnikova N.S.** Development of sports as one of the priority ways for state policy / N.S. Sitnikova // Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia – 2012. – № 4. – P. 87-90.
7. **Tereshchenko O. R.** "Cold war" and superstate conflicts at the Branch of sport [Electronic resource] / R. O. Tereshchenko. – URL : http://sites.znu.edu.ua/eurointegration/Zbirka/5_tereschenko.pdf
8. Ukraintsi poznushchalyas nad "Ruskym vitiazem" z "fotozhabu" [Electronic resource]/ – URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/6/6999391/>
9. **Chuprii L.V.** Patriotic training of youth in the context of providing humanitarian safety for the state / L. V. Chupriy // Stratehichni prioriteti. – 2011. – № 2. – P. 67-72.
10. **Shcherbashyn Ya.S.** Olympic education and process of training children and youth / Ya.S. Shcherbashyn // Moloda sportyvna nauka Ukrainy. – Lviv: NVF "Ukrainski tehnolohii", 2009. – Vyp. 13, Vol. 1. – P. 335-339.
11. 139 in head. What Russian media have written about Klychko's fight – Povetkin [Electronic resource] – URL : http://news.liga.net/articles/sport/907005-139_v_golovu_chno_pishut_rossiyskie_smi_o_boe_klichko_povetkin.htm
12. **Fromm E.** Greatness and limitations of Freud's theories / Erich Fromm. – Moscow : Publishing House of the ACT, 2000. – 448 p.